

## TEMA BROJA

## Dvestoti broj

Stojan Stamenković

U aprilu i maju 1994. godine u Institutu ekonomskih nauka (IEN) napisana je i odmah objavljena knjiga *Makroekonomska stabilizacija – alternativni pristup*<sup>3</sup>, kao odgovor na program monetarne rekonstrukcije od 24. januara te godine („Avramovićev program“), kojim je presečena rekordna hiperinflacija.<sup>4</sup> Suština tog našeg odgovora je bilo ukazivanje na činjenicu da (doslovno navedeno) „presecanje hiperinflacije zaustavljanjem emisije, pa i monetarna reforma sama za sebe, imaju sasvim kratkoročne domete, ukoliko se ne otklone uzroci i problemi koji su izazvali inflaciju“. Nakon analize situacije sa kojom je privreda SR Jugoslavije bila suočena na prelasku iz 1993. u 1994. godinu, data je ocena privrednih kretanja posle rekonstrukcije monetarnog sistema krajem januara 1994. i prikaz stanja sredinom drugog tromesečja te godine, uz kritički osvrt na konzistentnost Programa rekonstrukcije monetarnog sistema. Na kraju su predložena alternativna rešenja, u kojima je posebna pažnja bila posvećena fiskalnom prilagođavanju kao centralnom pitanju stabilizacije, te pristup realizaciji tih rešenja iz faktičke situacije koja je nastala sprovođenjem važećeg programa rekonstrukcije monetarnog sistema tokom četiri meseca.

Odatle – do pokretanja mesečnog biltena koji bi sistematski pratio makroekonomska kretanja i makroekonomsku politiku, predlažući mere (uključujući i sistemske promene) za njihovu korekciju u željenom pravcu, bio je potreban samo korak. Pokojni prof. Tomislav Popović, tadašnji direktor IEN, predložio je i ja sam prihvatio da sačinim projekat tog biltena koji je mesečno saopštavao rezultate u okviru jednog trajnog naučnog projekta. Tako je nastao MAP (Mesečne analize i prognoze) čiji je prvi broj promovisan na budvanskom savetovanju ekonomista početkom juna 1994. godine.

U okviru ponude da se prihvatim uređivanja biltena, T. Popović je najavio, prvo, da ću biti potpuno autonoman u izboru autora-saradnika biltena; drugo, da se on (niti bilo ko iz uprave Instituta) neće na bilo koji način mešati

u sadržinu bilo kog dela biltena i biltena u celini i, treće, da finansiranje biltena nije moja briga (uz moj dopunski uslov: država ne može biti direktan finansijer, odnosno suizdavač biltena). Toga se držao doslovno do svoje smrti, a ti uslovi su bili i ostali uslov pre svih uslova – da bi se obezbedila objektivna ocena, bez ikakvih političkih ili socijalnih konsideracija – sve do danas. Oni su bili i jedan od razloga što sam se sa čitavim istraživačkim timom, nepunih deset godina kasnije, preselio u Ekonomski institut (EI); tom prilikom samo smo preimenovali bilten u MAT (Makroekonomske analize i trendovi).

Koncepcija autorstva u biltenu bila je: kolektivni autor. Kolikogod da nisam hteo uticaj sa strane, koji bi mogao biti motivisan ovim ili onim interesima, toliko sam zazirao od „sveznajućih naučnika“ opšteg profila. Principi po kojima sam formirao autorski tim bili su, prvo, angažovanje ljudi sa dubokim i specijalizovanim poznavanjem pojedinih oblasti bitnih u makroekonomskoj analizi, sa sposobnošću da – uvidom u rad kolega u autorskom timu i razmenom mišljenja i ocena – i sami dođu do opšte ocene i, drugo, sastav autorskog tima koji je predstavljao spoj iskustva i mladosti. Ključni kriterijum po kome sam angažovao autore bili su njihovi radovi – bilo objavljeni, bilo interni – a ne tender, srednja ocena, titula... Znanje i istraživački nerv, a ne zvanje i sposobnost za kompilaciju. Tokom proteklih sedamnaest godina autorski tim se menjao i dopunjavao, da bi brzo prerastao u istraživačku laboratoriju u okviru trajnog projekta makroekonomskih analiza, čiji su rezultati publikovani mesečno – evo, danas, posle sedamnaest godina, dvestoti put. Članovi prvobitnog autorskog tima bili su neka danas poznata imena – zna se ko je Srđan Bogosavljević, Aleksandra Pošarac je danas ugledni funkcioner Svetske banke, Branko Hinić generalni direktor u NBS, Milena Jovičić redovni profesor EF... Iz tima koji je radio prvi broj do danas nas je ostalo troje – sem mene, Miladin Kovačević, bez koga, mislim da ne bih mogao da održim projekat kroz sve ove godine, i Gordana Vukotić-Cotić. Vrlo rano su nam se priključili kao mladi ljudi, pripravnici u ovom poslu, Miroslav Zdravković, Vladimir Vučković, Veselin Pješčić. Zatim profesor Boško Živković (koji je danas predsednik Saveta guvernera NBS) i njegova stručna podrška mladim ljudi-

<sup>3</sup> Autori: S. Stamenković, A. Pošarac, T. Popović, M. Ratković, B. Hinić.

<sup>4</sup> Upravo dan posle predstavljanja tog programa na televiziji, u Institutu je predstavljena knjiga „Ekonomska drama Jugoslavije“ koju smo napisali T. Popović i ja.

ma pri uklapanju u tim. Davor Savin, redovni profesor u Mariboru, koji je, nažalost, prerano preminuo početkom ove godine; sarađivao je u MAT-u gotovo do poslednjeg dana života. Interesantan podatak je da je Vladimir Vučković – danas vanredni profesor, član Fiskalnog saveta i, od početka ove godine, urednik MAT-a – došao u naš autorski tim pre nego što je diplomirao na Ekonomskom fakultetu; pročitao sam njegov diplomski rad i video da je to istraživač kakav nam je potreban. Kod odlučivanja o prijemu novih saradnika konsultovao sam i ostale članove redakcije i laskam sebi da nijednom nismo pogrešili.

Sem redovnog dela biltena, koji je radio stalni autorski tim, povremeno su davani i metodološki prilozi u kojima su se objašnjavale određene istraživačke aparature koje smo koristili u našim analizama i redovno, u svakom broju, objavljivana je i tema meseca – autorski prilog o određenoj aktuelnoj temi u oblasti ekonomske politike i sistema, s tim što su te priloge pisali autori po pozivu.

Već u prvom broju, datiranom sa majem 1994, izrazit je kritički odnos prema Avramovićevom Programu. Tome su bila posvećena *Zaključna razmatranja* (redovni, centralni prilog u svakom broju), sa svoja dva odeljka (ocena ekonomske politike u funkciji realizacije Programa i preporuke za ekonomsku politiku u vezi s tim), ali i prva tema meseca autora Lj. Madžara (*Program monetarne konstrukcije: sto dana posle*).

Naredni brojevi su u žiži imali taj problem, neprekidna upozorenja da je obim remonetizacije ograničen i da će se nastavljanjem rasta novčane mase putem primarne emisije već u jesenjim mesecima ponovo pokrenuti cene, koje su mirovale od starta programa uprkos obimnoj emisiji iz koje su se finansirale penzije i budžetski izdaci. Insistirali smo na tome da je radikalno fiskalno prilagođavanje apsolutno neophodan uslov za (dugoročno) uspešnu realizaciju programa stabilizacije ekonomskih tokova i revitalizaciju privrede. To je, najkraće, značilo reformu fiskalnog sektora, da se javna potrošnja mora svesti na nivo što bliži poreskom kapacitetu privrede i stanovništva i to u uslovima kada su zakonima definisana prava u oblasti socijalnih prava bila definisana tako da su prevazilazila i mogućnosti srednje razvijenih zemalja, kakva SRJ posle trogodišnje redukcije proizvodnje i u uslovima sankcija nikako nije bila. Sa time su reformama morale biti usklađene i sve sektorske politike (monetarna politika, politika ekonomskih odnosa sa inostranstvom, proizvodna politika, politika zarada i politika cena).

Pošli smo od toga da postojeći Program predstavlja samo neophodan most ka situaciji kada će sankcije biti ukinute i kada će se privreda u potpunosti vratiti koncepciji otvorene tržišne privrede. Čak i u uslovima sankcija bilo je, po nama, moguće stvoriti pretpostavke za to na dva ključna segmenta – u svojinskoj transformaciji (pokazalo se da je i u uslovima sankcija privatna privreda neuporedivo vitalniji deo ukupne privrede) i u makroekonomskoj stabilizaciji zasnovanoj na politici zdravog novca.

Već jesenji meseci 1994. pokazali su da je naše upozorenje o pokretu cena bilo opravdano. Izlazi se iz euforije. Na kraju, to je bio razlog da prof. Avramović, sada kao guverner centralne banke, promovise svoj *Program II*. Njega smo zdušno podržali (pored ostalog, u broju iz novembra 1995), jer je sadržavao principe za koje smo se zalagali<sup>5</sup>, ali je on bio i razlog da čovek bude uklonjen sa funkcije guvernera – upravo nakon ukidanja sankcija i stvaranja uslova za razvoj u pravcu otvorene privrede. U februaru 1998. objavili smo (kao temu meseca) autorizovano izlaganje prof. Avramovića na okruglom stolu u IEN, pod naslovom „Četiri godine posle Avramovićevog programa“, u kome je na jasan način (i slažući se sa našim ocenama) ocenio „dve naše centralne otvorene godišnje rupe“ u 1997 – deficit tekućeg platnog bilansa i budžetski deficit – u koje su spljiskane pare od prodaje Telekoma. Tačnim se pokazala i naša ocena da će to prelivanje kapitala u potrošnju samo kratkoročno podstaći proizvodnju – zaista, iscrpljivanjem tih sredstava, već od maja 1998, nakon devetomesečnog uzleta, industrijska proizvodnja je počela da opada, inflacija da raste.

Direktne materijalne efekte bombardovanja 1999. nismo izračunavali; industrijska proizvodnja te godine bila je svedena na manje od tri četvrtine proizvodnje u prethodnoj godini, proizvodnja u drugom kvartalu 1999. jedva da je dostigla polovinu proseka prethodne godine. Međutim, odmah posle bombardovanja napisao sam a krajem 1999. (u broju za novembar te godine) i objavio temu meseca pod naslovom „O ceni događaja protekle decenije za SRJ“. Najveći deo te cene odnosi se na izgubljeni potencijalni društveni proizvod<sup>6</sup>, zbog raspada zemlje, sankcija, rata i pogrešne ekonomske politike. Polazna pretpostavka je da je realni pad društvenog proizvoda 1990. godine u odnosu na prethodnu (8%, računato po cenama 1994) bio rezultat tranzicione recesije (*Program A. Markovića*) i da na njega nije uticao bojkot slovenačke robe 1989, upad u monetarni sistem i poremećaji platnog prometa krajem 1990. godine, koji bi, inače, mogli da se uvrste među faktore recesije u procesu dezintegracije jedinstvenog tržišta SFRJ i, kasnije, raspada zemlje. Pomenuti program najviše je uporediv sa poljskim programom, koji je počeo u isto vreme, ali iz znatno nepovoljnije pozicije (u pogledu deviznih rezervi, obima i usmerenja spoljnotrgovinske razmene, centralizacije privrede i sposobnosti menadžerskog kadra, obučivosti kadrova za specifične poslove u tržišnoj privredi, itd). Pod pretpostavkom da bi – da je nastavljen reformski proces, započeo 1989 – posle pada od 8% u 1990, tranziciona recesija bila nastavljena i u 1991. i 1992, realnim padom društvenog proizvoda po 3,5% godišnje (oko

<sup>5</sup> Videti i: „Konceptualne osnove novog programa stabilizacije“, MAP juli-avgust 1995.

<sup>6</sup> U račun se ušlo sa društvenim proizvodom po užoj definiciji (koncept privrednih bilansa), a ne sa bruto domaćim proizvodom (BDP – koncept nacionalnih računa), ne samo zbog raspoloživih podataka nego i zbog ocene da materijalna proizvodnja u našim uslovima bolje reprezentuje ono što se u analizi želi pokazati.

14,5% kumulativno za tri godine). Približno toliko su povećavane i dolarske cene, pa bi dolarski iskaz DP u 1991. i 1992. godini ostao isti kao i u 1990. Za naredne godine se pretpostavlja da bi bio uspostavljen realni rast društvenog proizvoda od 3% godišnje<sup>7</sup>, čemu je pridodat rast dolarskih cena.

Na taj način je projektovan potencijalni društveni proizvod za period 1991 – 1999. Razlika projektovanog i ostvarenog društvenog proizvoda po godinama predstavlja izgubljeni potencijalni društveni proizvod zbog svih okolnosti u kojima se zemlja našla (uključujući i pogrešnu ekonomsku politiku). Pokazalo se da je u posmatranom periodu (1991-1999) izgubljen potencijalni društveni proizvod u iznosu od oko 170 milijardi američkih dolara. Tome gubitku treba pribrojati i vrednost razorene imovine, kao i deo povećanja gubitaka (državnog duga) koji nije ukalkulisan kao odbitna stavka u obračunu društvenog proizvoda – pre svega, kursne razlike. To, međutim, nije sve. Da bi se vratila na raniju poziciju u ekonomskom okruženju u svetu, SRJ (ili Srbija) morala je da ima brži privredni rast od tog okruženja, period za dostizanje tog cilja zavisio bi od relativne brzine tog rasta i merio se decenijama, a ukupni izgubljeni potencijalni društveni proizvod stotinama milijardi dolara.<sup>8</sup>

U leto 1999. iznenada je preminuo prof. Tomislav Popović, a po objavljivanju pomenutog teksta pojačani su pritisci na sponzore i oglašivače i *MAP* se suočio sa teškoćama u pokrivanju troškova. Krajem leta 2000. doneli smo odluku da do kraja godine *MAP* radimo besplatno, u bitno smanjenom obimu i sa suženim sadržajem i da – ukoliko se ne nađe rešenje – po isteku te godine obustavimo objavljivanje biltena. Međutim, usledio je 5. oktobar i od početka 2001. godine *MAP* je nastavio da izlazi u politički izmenjenom okruženju.

Već u broju za januar 2001. tretirali smo, pored ostalog, problem nekih faktora usporavanja tranzicije (priliv kapitala, pre svega, zatim odnosi sa Crnom gorom, itd) i osvrnuli na pitanje sistema u tekstu pod naslovom „Liberalni, ili neki drugi koncept?“ u kome smo izjavu premijera u intervjuu „*Ekonomist* magazinu“ na pitanje da li će Vlada Srbije Narodnu banku Jugoslavije da razvlasti ako ne sluša odgovorio: „Da tačno. Moramo da shvatimo odnos između republičke i Savezne vlade, tj.

<sup>7</sup> Ocena o potencijalnom rastu od 3% godišnje čini se, na prvi pogled, arbitrarnom, ali se ona zasniva na realnim kretanjima u našem ekonomskom okruženju. Prosečna stopa rasta GDP u svetu u deceniji 1990-1999. iznosila je 3%, od čega u razvijenim zemljama 2,3% i u ZUR 5,3%. U zemljama koje su uspešno započele tranziciju (Češka, Poljska, Slovenija) zabeležen je takođe trogodišnji recesioni period, sa ukupnim padom GDP između 15 i 21% a zatim prosečan godišnji rast od 2,9 do 5,9% (2,9%, 5,9% i 3,8% respektivno). Ovim zemljama se mogu pridodati i Mađarska i Slovačka, s tim što su one imale period recesije od 4 godine.

<sup>8</sup> Godine 2007. u okviru jedne studije radili smo „optimističku“ projekciju u kojoj se, najkraće, pokazuje da bismo, permanentnim rastom BDP-a od 6% godišnje, do relativne pozicije iz 1990. godine došli 2028. godine, uz ukupno izgubljeni potencijalni BDP 1991-2027. godine od oko 1150 milijardi evra!

saveznih institucija. Sve pare koje ima Narodna banka su pare Srbije. Te priče o deviznom prilivu počivaju na tome što građani Srbije sada plaćaju...“ sučelili sa njegovom izjavom u istom intervjuu: „...svi mi verujemo u liberalnu, a ne u komandnu ekonomiju“. Đinđić je bio i čovek sa vizijom i čovek koji neverovatno brzo shvata stvari – pa se tako vrlo brzo ogradio i od onog stava o centralnoj banci.

Zahtevalo bi mnogo prostora navođenje svih naših analitičkih nalaza i preporuka ekonomskoj politici (o budžetima i javnoj potrošnji, o spoljnoekonomskim odnosima i dugu, o aranžmanima sa MMF-om, o privrednoj aktivnosti, deviznom kursu, investicijama, inflaciji...). Nedugo posle ubistva premijera promenili su se uslovi u kojima se vodi ekonomska politika – i sastav Vlade i koncepcija.

U to vreme – od početka 2004. godine – autorski tim *MAP*-a (nevažno zbog kakvih problema) napušta Institut ekonomskih nauka i sklapa ugovor sa Ekonomskim institutom, modifikujući ime biltena u „Makroekonomske analize i trendovi“ (*MAT*), što je više odgovaralo njegovoj punoj sadržini i istraživačkom karakteru celog projekta. Ubrzo je u njega integrisan i „Konjunktorni barometar“ koji je u El bio pokrenut u isto vreme kada i *MAP* u IEN. Naglasiću još jednom da smo i ovde zadržali potpunu nezavisnost u ocenama i pravo izbora autora.

Političke okolnosti su bile takve da se vrlo brzo u *MAT*-u moralo otvoriti pitanje održivosti privrednog rasta. Već u januarskom broju razmatrane su mogućnosti da se u narednim godinama ostvari *razvojni scenario*, zasnovan na rastu investicija – ili njegova alternativa: *populistički scenario*, sa „lepšim“ rezultatima u pogledu standarda i zaposlenosti u toj godini i sa dugoročno pogubnim posledicama na privredni razvoj u celini, pa i na standard i zapošljavanje. Krajem prvog polugođa ukazano je na ozbiljne rizike – *pre svega na brzi rast zarada i ukupne potrošnje u koju se, na račun investicija, prelivao kapital* nakon privatizacije koja je bila u toku. Suština je zapravo u tome da novac od privatizacije preduzeća uzima država i da on završava u potrošnji. Tek nakon toga kupac investira u proizvodnju. Ima dovoljno primera u kojima su ranije jedinstvena preduzeća delimično privatizovana, pa ti privatizovani delovi dobro posluju (jer je u njih ulagano), a neprivatizovani stoje. Ako kupac ne investira – stajaće i privatizovana preduzeća. U istoj godini ukazivali smo na problem „ekonomskog patriotizma“ i institucionalne rente, odnosno, na stvaranje monopolskih i kartelskih struktura i – zanimljivo – polazeći od privrednog rasta koji je zapostavljao razmenljive proizvode i usluge – na problem pokrivanja spoljnotrgovinskog deficita, predviđajući da će se najkasnije u 2010. morati da izgradi nov dugoročni razvojni koncept Srbije. I, zaista, upravo u 2010. smo participirali u izradi dokumenta „Postkrizni model ekonomskog razvoja Srbije“<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Autorski tim *MAT* i FREN, izdavač USAID.

U vezi s tim – slučajno ili ne – neke ključne reforme, potencirane u prvom broju MAT-a, mogu se potencirati i u dvestotom; fiskalna reforma, na primer.

Tada (2004) se nije znalo da predstoji svetska ekonomska kriza, ali smo već u oktobru 2007. ukazali na veliki problem američkih hipotekarnih kredita, koji bi mogao da preraste u finansijsku krizu; ona je stvarno i izbila 2008. godine, na šta smo upozorili pre nego što su naše vlasti shvatile šta se u svetu dešava.

Danas smo, kao i nekoliko puta u ranijim prilikama kada smo živeli u gotovo neprekidnom predizbornom ambijentu, prinuđeni da u svojim analizama ukazujemo na predizbornu "aromu" ekonomske politike. Ima i slučajeva gotovo konfliktnog odnosa sa Vladom i pojedinim njenim organima, naročito u slučajevima kada našoj analizi statističkih podataka neko pridodaje politički okvir – kao u slučaju nedavne analize podataka o bruto domaćem proizvodu. Sada je to malo teže nego pre deset godina, jer nema Đinđića.

Da li treba posebno da istaknem činjenicu da je autorski tim MAT-a već godinama nosilac uvodnih referata na decembarskim savetovanjima Naučnog društva ekonomista o ekonomskoj politici za narednu godinu.

Pošto naglasim izvanrednu saradnju sa Privrednom komorom Srbije poslednjih godina, na kraju ću reći još i to da godine čine svoje. Sedamnaest godina uređivanja biltena, njegovi rezultati i očekivanja od njega, te moje godine života motivisali su me da predložim da mesto urednika MAT-a preuzme Vladimir Vučković. On je to uspešno učinio od početka ove godine.

Nova, modernija kompozicija, novi sadržaji, pa i novi dizajn, samo su prvi rezultati ove promene. Ja, za sada, ostajem koordinator ovog projekta i nastavljam da pišem svoje rubrike – *Ocena privredne aktivnosti* i *Aktuelnosti u ekonomskoj politici* (uz saradnju sa članovima autorskog tima koji su specijalizovani za pojedine teme koje tretiram).